

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

I. ULUSLARARASI KATILIMLI
BİLİM DİN VE FELSEFE TARİHİNDE
HARRAN OKULU
SEMPOZYUMU

28-30 Nisan 2006

I. CİLT

Editör

Prof. Dr. Ali BAKKAL

ŞANLIURFA 2006

HARRAN *SİN* VE *ŞAMAS* İNANÇLARININ ANADOLU SELÇUKLU ESERLERİNDEKİ İZLERİ

Ali Haydar BAYAT*

Giriş**

İslâmiyet'te canlıların tasvirinin hoş karşılanmaması sebebiyle resim ve heykel gibi İ sanatlar pek gelişmemiş, bu boşluğu tezhip, minyatür ve özellikle hat doldurmaya çalışmıştır. Buna rağmen Emevî saraylarında olduğu gibi resim ve taş ve alçı kabartma bazı örneklerin varlığı bilinmektedir. Bu istisnâî durumlardan biri de Anadolu Selçuklu mimarî eserlerinde görülmektedir. Bilindiği gibi 1071 Malazgirt zaferinden sonra, ecdadımızın yoğun göçleriyle kısa bir zamanda Türkleşen ve dönemin yazarlarınca *Türkia* olarak adı değiştirilen Anadolu, Selçuklu devlet adamlarının akıllı politikalarıyla coğrafyanın Türkleşmesine paralel olarak imar faaliyetleriyle de Türk ülkesine dönüşmüştür.

İki yüzyıl içinde inşa edilen çok sayıdaki çeşme, köprü, medrese, han, hamam, cami ve hastanelerin, fonksiyonel yapılar olmanın yanında, inşa teknikleri ve tezyinatıyla sanat eseri olarak, buldukları yöreyi süslemektedirler. Selçuklu dönemi eserlerinin bir kısmında, toplumun ve devlet ileri gelenlerinin hoşgörüsüyle insan ve hayvan figürleri, mezar taşlarından camilere kadar birçok mimarî eserde kullanılmıştır. Bunlara arasında Akşehir'deki mezar taşları, Cizre köprüsündeki burç figürleri, Denizli, Tokat'taki hanlarda, Niğde Döner kümbet'teki hayvan kabartmaları, Niğde Alâeddin Camii cephesindeki kadın figürü sayılabilir. Bildirimizin konusu olan Harran Sin ve Şamas inancının izlerini ise Selçuklu dönemi mimarî eserlerden Sivas ve Divriği dârüşşifalarında görmekteyiz.

Türkiye Selçukluları döneminde, 1217'de *Sivas*'ta İzzeddîn Keykavûs ve 1228 yılında da *Divriği*'de inşa edilen Turan Melek dârüşşifâlarının, tıp tarihimizde olduğu kadar, sanat tarihimizde de çok önemli yerleri vardır. Bu dârüşşifâlarda Türk-İslâm

* Prof. Dr., Ege Ü. Tıp Fak. Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı, bayat@med.ege.edu.tr

** İlk olarak 1967 yılında, Ege Tıp Fakültesi'nde mezûniyet tezi olarak *Sivas Dârüşşifâsı*'nı incelerken [Ali Haydar Bayat, **Kuruluşunun 750. Yılında Sivas Tıp Sitesi (1217-1967)**, E.Ü. Tıp Fakültesi Yayınları, Bornova/İzmir 1968, 28+V s.] karşılaştığım bu problem, beni daima meşgul etmişti. Otuz yedi yıldır değişik alanlarda bu konuyla ilişkili olabileceğini düşündüğüm malzemeyi topladım. Bu kaynakların ışığında bir sonuca ulaşabildiğim inancı ile görüşlerimi ortaya koymak istiyorum.

sanatında nâdir görülen insan başı kabartmaları bulunmaktadır. Bunlardan Sivas Dârüşşifâsı büyük eyvanının solunda, hilâl içinde örgülü saçlarıyla bir kadın rölyefi; sağında ise arkasında ışınlar yayan güneş bulunan bir erkek rölyefi mevcuttur. Her iki figürün dört köşesinde farklı boyutta birer yıldız, çevresinde,

لااله الا الله محمد رسول الله

Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah

ve örgülü saçlı kadının altında *صورت قمر / sûret-i kamer*, erkek başının altında ise *صورت شمس / sûret-i şems* yazılıdır.

Divriği Dârüşşifâsı taç kapısının iki tarafındaki kaval silmelerin iri yapraklardan meydana gelmiş levhalardan soldakinin üstünde, sol kulağında halka bulunan, örgülü saçlarıyla kadın, sağda ise, sağ kulağında halka, başındaki türbanın taylesanı arkaya sarkık erkek rölyefleri bulunmaktadır. Her iki figür de yüz yılların tahribâtından nasibini almış olarak günümüze ulaşmıştır.¹

İki dârüşşifâda on sene ara ile görülen insan figürlerinin, ne maksatla konduğu, hangi kültürlerden esinlendiği ve anlamları hususunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bunlar arasında, *Orta Asya Şamanizm inancının Kün-Ay [Güneş-Ay] kültlerinin izleri; hükümdarlık simgesi olduğu; astrolojiyle ilgili, bazı burçları sembolize ettikleri, gökyüzünün en büyük gezegeni Güneş ile yardımcı Ay' tasvir ettikleri, sembolik olarak Güneş'in doğuyu, Ay'ın batıyı temsil etmelerinden dolayı doğu-batının Kelime-i Terhid ile birleştirildiğini ifade ettiği; Güneş'in sağlık ve mutluluk kavramlarını taşıdıkları; nâdir de olsa, binâyı yaptıran sultan ve eşine ait portreler oldukları; geçmişte Güneş'in ve Ay'ın insan sûretinde gösterilmesinden dolayı, onları temsil ettiği*, sayılabilir.

Türk kültürü yaşadığı her dönemde ve coğrafyada varlığını korumakla birlikte, doğal olarak Çin ve Hint kültürlerinden, Müslümanlığı kabulden sonra da *İslâmî Arap-İrân* ve *Anadolu'nun* binlerce yıllık kökleşmiş gelenekleriyle geçmiş kültürlerinden etkilenmiştir.² Bu bakımdan, Ay ve Güneş inançlarının, tarihî seyrinin

¹ Albert Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie*, vol. II, Paris 1934, p. 149; A. Süheyl Ünver, *Selçuklu Tababeti*, Ankara 1940, s. 56-57; Sedat Çetintaş, *Sivas Dârüşşifâsı*, İstanbul 1953, s. 24-26; Semra Ögel, *Anadolu Selçuklularında Taş Tezyinâtı*, Ankara 1966, s. 11, 91,92; Gönül Öney, *Anadolu Selçuklularında Heykel, Figürlü Kabartma ve Kaynakları Hakkında Notlar*, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. I, Ankara 1970, s. 187-191; Gönül Öney, "Selçuklu Mimarisinde Figürlü Kabartma Heykel", *Sanat Dünyamız*, S. 6, İstanbul 1976, s. 2-3; Gönül Öney, "Sun ant Moon Rosettes in the Shape of Human Heads in Anatolian Seljuk Architecture", *Anatolica III*, Ankara 1969, pp. 197-198, 203; A. Süheyl Ünver, *Sivas Tıp Sitesi*, Sivas 1980, s. 27; K. Otto-Dorn, "Figural Stone Reliefs on Seljuk Sacred Architecture in Anatolia", *Kunst Des Orients*, XII, 1980, p. 107; Burhan Bilget, *İzzeddin Keykâvüs Dârüşşifâsı*, Ankara 1990, s. 7-8; Gönül Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dârüşşifâları*, Ankara 1992, s. 48, 53; Doğan Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, İstanbul 2002, s. 124, 321; Necdet Sakaçoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücek Oğulları*, İstanbul 1971, s. 213-216; Yılmaz Önge, İ. Ateş, S. Bayram, *Divriği Ulu Camii ve Dârüşşifâsı*, Ankara 1978, s. 46; Rahmi Hüseyin Ünal, *Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Taç Kapılar*, İzmir 1982, s. 103; Doğan Kuban, *Divriği Mucizesi*, İstanbul 1999, s. 121-123.

² Hilmi Ziya Ülken: "Anadolu Örf ve Âdetlerinde Eski Kültürlerin İzleri", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XVIII, Ankara 1969, s. 1-27; Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menkabelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul 1983, s. 61-62.

ortaya koyarken, atalarımızın yaşadığı Orta Asya'daki inançları yanında, tarihin en eski yerleşim alanlarından biri olan ve üzerinde birçok ve medeniyetin yaşadığı Anadolu'nun geçmiş kültürlerini ve bu kültürleri etkileyen *Mezopotamya*'daki inançları da göz önüne almamız gerekecektir.

Orta Asya

Çeşitli ırkları ve kültürleri barındıran *Orta Asya*'nın eski inançları arasında, Güneş, Ay ve yıldızlar kültü olmasına karşılık,¹ bu inanç sistemi, Yunan mitolojisindeki gibi gelişmiş figüratif sanata yol açmamış, sembolik ifâdeler olarak kalmıştır.²

Budizm ve özellikle Manihaizm'de yer alan güneş ve Ay kültleri, özellikle Uygurlardan itibaren Türk dinî hayatında önemli bir yer almıştır.³ *Türklerin* nereden geldiği ve mahiyeti kesin olarak tespit edilemeyen, Ay, Güneş ve yıldızlara saygısına, başta Çin kaynakları olmak üzere, gezginlerin eserlerinde sıkça rastlanılır.⁴ XIII. yüzyılda Plan Carpin'in tespitine göre, Moğollar Güneş ve Ay'a tapınma derecesinde saygı gösterirler, Güneş'e, ışığıyla Ay'ı aydınlatmasından dolayı, Ay'ın anası derlerdi.⁵ Hunların gündüz Güneş'e, gece Ay'a tapındıkları,⁶ Mani dinini benimsemiş Uygurlarda hükümdârların kullandıkları "*Kün-Ay Tengride kut bulmuş*" unvânının⁷ Selçuklulara *Mibr ü Mâh* olarak geçtiği, Osmanlı bayraklarında ise *Zülfekâr*^{***} ile birlikte resmedildiği ve günümüz Türk Bayrağı'nın bu geleneğe bağlandığı kabul edilirse de,⁸ ileride örnekleriyle gösterileceği üzere, bu sembolizmin büyük bir kısmının *Yakın-doğu*'dan kaynaklandığı görülmektedir.

Orta Asya inanç sisteminde, Mezopotamya ve Anadolu inanışlarının aksine, Ay erkek (Ay ata), Güneş ise dişi (Gün ana) olarak tasavvuruna⁹ ve piktogram^{***} olarak

1 J. Paul Roux, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini** (Terc. Aykut Kazancıgil), İstanbul 1994, s. 104.

2 Semra Ögel, **Selçuklu Sanatı Üzerine Görüşler**, İstanbul 1986, s. 4.

3 Sadettin Gömeç, "*Orkun'daki Büyük Kurgan ve 2003 Yılında Çıkan Tamgalı Balballar*", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S. 204, İstanbul 2004, s. 31-32; aynı yazar, "*Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet*", **DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 21/33 Ankara 2003; Harun Güngör, "*Uygur Kağan Unvanlarında Kün ve Ay Teîri Kavramlarının Kullanılışı*", **XI. Türk Tarihi kongresi (Ankara, 5-9 Eylül 1990), Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara 1994, s. 511-517.

4 Jean Paul Roux, s. 104.

5 Sencer Divitçioğlu, **Oğuz'dan Selçuklu'ya**, İstanbul 1994, s. 28 [Jean de Plan Carpin, **Histoire des Mongols** (trad. Dom J. Bacquet&L. Hambis), Paris 1965, p. 38-39].

6 Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara 1954, s. 2.

7 Harun Güngör, "*Uygur Kağan Unvanlarında Kün ve Ay Tengri Kavramlarının Kullanılışı*", **XI. Türk Tarih Kongresi, Ankara 5-9 Eylül 1990, Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara 1994, s. 511-517

*** **Hz. Muhammed'in Hz. Ali'ye hediye ettiği ucu çatalı kılıç.**

8 Emel Esin, "*Kün-Ay*", **VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, c. I, Ankara 1972, s. 313-358; aynı metin, "*Kün-Ay*", **VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, c. I, Ankara 1972, s. 313-358; aynı metin, Emel Esin, **Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler**, Kabalcı İstanbul 2003, s. 59-111.

9 Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, c. I, Ankara 1993, s. 131; C. Esat Arseven, **Türk Sanatı, Mimarlık**, (1956 ?), s. 750.

çeşitli şekillerde çizilmesine karşılık, hiçbir zaman insan yüzü olarak resmedilmemiştir. Türk mitolojisinde Ay ve Güneş'in yeri ve konumu, çevresinde oluşan efsaneler hakkında detaylı bilgiler Bu konuda geniş bir çalışma yapan Emel Esin¹ ile Bahaddin Ögel'in² eserlerinden topu olarak görülebilir.

Sonuç olarak, Türk kültür, sanat ve din tarihinin Güneş ve Ay konusundaki verileri dikkate alındığında, Sivas ve Divriği Dârüşşifâlarındaki figürlerin Orta Asya kökenli olmadığını kesinlikle söyleyebiliriz.

Yakın Doğuda Güneş Ve Ay Kültünün Ortaya Çıkışı Ve Yayılışı

Güneş ve Ay inancına ilk defa M. Ö. 2700'lerden itibaren Sumerlilerde görülmektedir.³ Sumer panteonunda tanrılar arasında, Ay [Nannar][dişi] ve Güneş [Utu][Erkek] idi. Ülkesinin başkenti olan Ur'da en dikkat çekici mimârî yapı Ay tanrıçası Nannar adına inşa edilmiş ziggurattı.⁴ Bölgeye daha sonra yerleşen Sâmîler, Sumerlilerin etkisinde kalarak Ay tanrıçası Nannar'ı Sin; Güneş tanrısı Utu'yu Şamas adıyla benimsemişlerdir.⁵

Sin'in simgesi hilâl, işlevleri arasında hekimlik, beden sağlığı ve şifalı bitkiler,⁶ Şamas'ın simgesi kanatlı güneş kursu (Assur'da), üzerinde dört köşeli yıldız bulunan disk (Bâbil) ise adâletin koruyuculuğu vardı.⁷ Mezopotamya'da, her tanrı, bir sembol, bir kutsal hayvan ve bir sayı ile ifade edilmekteydi.⁸ Sin'in sembolü hilâl, kutsal hayvanı boğa, kutsal sayısı otuz; Şamas'ın kutsal hayvanı aslan, sembolü dalgalı ışınlı dört kollu yıldız (güneş kursu), kutsal sayısı yirmi idi.⁹

Bu inanç, muhtemelen Keldaniler aracılığıyla *Palmina*'da aynen; *Güney Arabistan*'da ise, Ay tanrıya, Güneş ise tanrıçaya dönüşerek benimsenmiştir. Keldanilerin ve Sâbüler kanalıyla Güney Arabistan'a oradan da kuzeye doğru yayılmış Ay, Güneş ve Zühre yıldızından oluşan Bâbil kaynaklı üçlü tanrılar sistemi vardı. Ay baba tanrı, Güneş ana tanrıça, Zühre de oğul tanrı sayılıyordu. Bu tanrıların en büyüğü Vedd (Vüd, Ed), Amm ve Almakah olarak isimlendirilen Ay

**** İlk insanların resimle ifade ettikleri yazı, yani bir şeyi resimle ifade eden *resim yazı*.

¹ Emel Esin, "*Kün-Ay*", s. 313-359; Ahmet Caferoğlu, "*Türk Onomastğinde Ay ve Güneş Unsurları*", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, c. VIII, İstanbul 1965, s. 19; Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, c. I, Ankara 1993, s. 131.

² Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, c. II, Ankara 1995, s. 187-195, 197-204.

³ Afif Erzen, "*Ay Tanrısının Adı ve Menşei Hakkında*", **Bellekten**, c. XVII, S. 65, Ankara 1953, s. 12.

⁴ Colin A. Ronan, **Bilim Tarihi** (Ter. E. İhsanoğlu, F. Günergun), Ankara 2003, s. 33.

⁵ Emin Bilgiç, "*Fakültemiz ve Kürsümüz. Sumerlilerin Tarih, Kültür ve Medeniyetleri*", **A.Ü.D.T.C.F. Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümü, Armağan Dergisi**, Ankara 1982, s. 115.

⁶ Aydın Sayılı, *Mısır ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, Ankara 1996, s. 325, 416.

⁷ Veli Sevin, **Yeni Assur Sanatı I-Mimarlık**, Ankara 1999, 182-183; Afif Erzen, "*Ay Tanrısının Adı ve Menşei Hakkında*", s. 12; **Dinler Tarihi Ansiklopedisi**, İstanbul 1976, c. III, S. 55, 209, 556.

⁸ Eski Tunç Çağında, Orta Bronz Devri'nin *zoomorf* [hayvan biçimli] tanrı inancı yerine, *antropomorf* [insan biçimli] tanrı inancı yerleştiğinde dahi, onu hayvan biçimlisi üzerinde göstererek resmediyorlardı [Hasan Tahsin Uçankuş, **Bir İnsan ve Uygurluk Bilim Arkeolojisi**, Ankara 2000, s. 378].

⁹ Kürşad Demirci, **Dinlerin Dejenerasyonu**, İstanbul 1985, s. 64.

tanrıçası olup, adına Me'rib'te Almakah Ba'l Evâm tapınağı kurulmuştu. Bazı kitâbelerde rastlanan, Almakah Sevr Ba'l (Tanrının boğası Almakah) ifadesinden, Ay Tanrıçasının boynuzları hilâl gibi olan boğa ile temsil edildiğini göstermektedir. Palmiralı Araplarda Yahribol ve Malakbel adlarıyla güneş tanrısı, Bâbil'in Şamas'ıyla aynı fonksiyonlara sahipti.¹

Antik *Mısır*'ın kozmik tanrıları arasında *Güneş*'le sembolize edilen Ra ve başında *Hilâl*'le kuşatılmış bir kursla tasvir edilen İsis önemli bir yer tutmaktaydı.²

Sin hilâlle sembolize edilmişti. Adalet tanrısı olarak düşünülen Güneş ise Utu (Şamas) olarak isimlendirilmiş ve etrafına ışınlar saçan bir daireyle temsil edilirdi.³

Mezopotamya tanrılar panteonunun en önemlisi tanrısı Sin'in ana kenti *Ur* olmasına karşılık, Harran'ın; Şamas ise, Utu⁴ adı ile *Larsa* şehir devletinin tanrıları olmuş, adlarına tapınaklar inşa edilmiştir.⁵

Tarihi M.Ö. 6000'e kadar giden ve çivi yazılı kaynaklarda adı geçen *Harran*, ilkçağda Anadolu-Suriye-Mezopotamya kervan yollarının, Ortaçağda İpek Yolu'nun önemli kavşak noktalarından biri idi. Şöhretini Bâbil döneminde inşa edilen Ay tanrısı Sin mâbedine borçlu olan⁶ ve bu tapınak, çeşitli dönemlerde Asur kralları tarafından zenginleştirilmişti. Sin mâbedi'nin yeri kesin olarak bilinmiyorsa da, İbn Şeddâd, şehrin Müslümanlar tarafından fethinden sonra, komutan İyaz b. Ganem tarafından camiye çevrildiğini kaydeder. *Ulucami* kazıları sırasında bulunan ve M.Ö. V. yüzyıla tarihlenen bazalt stellerden ikisinin Sin ve Şamas'ı temsil etmesi, tapınağın *Ulucami*'nin bulunduğu yerde olduğunu düşündürmektedir.

Bâbil hâkimiyeti sırasında Harran'da *tanrıların tanrısı (ilu şa ilâni)*, *tanrıların kralı (şar ilâni)* ve *tanrıların efendisi (bel ilâni)*, *Roma döneminde tanrıların efendisi, rabbi (mar ilâbe)*, *tanrıların tanrısı (ilâbü'l-âlihah)*, *tanrıların rabbi (rabbü'l-âlihah)* olarak adlandırılan Sin Harranlıların en büyük tanrısı özelliğini İslâmî dönemde devam ettirmiştir.⁷

M. Ö. 2000 başında Kültepe ve Mari tabletlerinden anlaşıldığına göre, geçmişin önemli antlaşmalarından bazıları Harran Sin Tapınağında imzalanmış, tanrıça Sin ve tanrı Şamas şahit tutulmuştur.

Mevcudiyetlerini XI. yüzyıla kadar sürdüren bu inancın sahipleri olan Harrânîler, son tapınaklarının Numeyrîlerin valisi Yahyâ b. El-Şatr tarafından 474/1081 yılında yıktırılmıştı.

Harran'daki Sin tapınağından başka, günümüzde Yardımcı/Sumatar nahiyesine

¹ Mustafa Çağrıncı, *İslâmdan Önce Araplarda Din*, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c. III, İstanbul 1990, s. 317-318.

² **Dinler Tarihi Ansiklopedisi**, c. III, İstanbul 1976, s. 540.

³ Joan Oaes, **Babil**, Ankara 2004, s. 182-183.

⁴ Ahmet Güç, *"Güneş"*, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c. XIV, İstanbul 1996, s. 288.

⁵ Nurettin Yardımcı, *"Harran Kazı ve Restorasyon Çalışmaları"*, **XI. Türk Tarih Kongresi, Ankara 5-10 Eylül 1990, Kongreye Sunulan Bildiriler**, c. I, Ankara 1994, s. 452.

⁶ T. H. Weir, *"Harrân"*, **İslâm Ansiklopedisi**, c. V/I, İstanbul 1964, s. 299.

⁷ Şinasi Gündüz, *"Harrânîler"*, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c. XVI, İstanbul 1997, s. 241.

bağlı Yağmurlu köyündeki *Soğmatar* ören yerindeki *Kutsal Tepe* ve çevresi dinî yapılar tolluğunu ihtiva etmekteydi. Kutsal Tepe'nin kuzey yamacında, kayaya oyulmuş iki insan kabartması bulunmaktadır. Bunlardan sağda başının arkasında güneşi sembolize eden ışınlarıyla Şamas, solda ise altındaki Süryanice metinden Tanrı Sin adına yapıldığını anlaşılan taşa oyulmuş iki kabartma vardır.¹ Bu kabartmalar büyük ölçüde Sivas ve Divriği dârüşşifâlarındaki figürlere benzerler.

Mezopotamya'da başlayan dalga dalga çevre kültürlerine yayılan Sin ve Şamas inancı Anadolu'da yaşayan toplulukları da etkilemiş, İslâmî döneme gelinceye kadar bütün Anadolu inançları içinde değişik adlarca binlerce yıl yaşamış ve Anadolu kültürlerini etkilemiştir. Kısaca bunları delilleriyle ortaya koymaya çalışacağız.

Anadolu Kültürleri

Anadolu'da yaşamış olan toplumların inançları, buraya göç edenler ile çevre kültürlerinden, bilhassa *Mezopotamya* inanç sisteminden önemli ölçüde etkilenmiştir.

Hititler: Tabletlerde, "*bin tanrılı*" olarak anılan Hititler, Anadolu'ya hâkim olduklarında, yerli halkların inançlarını benimseyerek kendi inanç sistemlerine katmışlardır. Bunlardan Güneş ve Ay tanrılarını yerli halkların dillerindeki şekilleriyle kullanılmışlardır. Hurrililerde Ay tanrısı Kuşuh, Güneş tanrısı Şimegi²; Hattililerde Göğün Güneş tanrıçası Wuruşemu,³ Ay tanrısı Kaşku; Luvililerde Ay tanrısı Arma, Güneş tanrısı Tiwatta, bunlardan başka Arianna'nın Güneş Tanrıçası⁴ ve İstanu adlı Güneş tanrılarını yanında Mezopotamya'dan alınan Sin ve Şamaş da vardı.⁵

Anadolu'da Ay ve Güneş tanrılarını *Malatya'daki* rölyeflerde Ay tanrısı, başının üzerinde hilâl; Güneş tanrısı ise başının üzerinde güneş kursu olduğu gibi,⁶ kendilerini belirten sembollerle insan sûretinde tasavvur edilmiştir. Bu tasvirler *Helenistik döneme* kadar aynen kullanılmıştır.

Urartular: Urartuların dini, Anadolu ve Mezopotamya'yla sıkı sıkıya bağlı idi. Mezopotamya'dan gelen Güneş tanrısı Şiüini,⁷ M.Ö. V. yüzyılda, İran inançları arasında önemli bir yer tutan Güneş tapınıcı⁸ Mitra ile özleştiginden, o dönem

¹ A. Cihat Kürkçüoğlu, **Harran, Yolların Buluştuğu Kent**, Şanlıurfa Valiliği Kültür ve Turizm Yayınları, Şanlıurfa 2000, s. 22-23, 31, 58-59, 61; A. Cihat Kürkçüoğlu, H. Sanfakıoğlu, **Adım Adım Şanlıurfa**, Şanlıurfa Valiliği Kültür ve Turizm Yayınları, Şanlıurfa 2002, s. 6, 20, 22, 74-75.

² Firuzan Kinal, **Eski Anadolu Tarihi**, Ankara 1991, s. 209.

³ Ali Muzaffer Dinçol, "*Hititler*", **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi**, c. I, s. 107.

⁴ Firuzan Kinal, **a.g.e.**, s. 208; Cengiz Gökoğlu, **Etilerde Din**, İzmir 1963, s. 12.

⁵ Ahmet Ünal, **Hititler Devrinde Anadolu**, c. II, İstanbul 2003, s. 88-91; Ekrem Akurgal, **Hatti ve Hitit Uygarlıkları**, İzmir 1995, s. 83.

⁶ Firuzan Kinal, **a.g.e.**, s. 217.

⁷ Oktay Belli, "*Urartular*", **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi**, c. III, s. 190-191; Atlan Çilingiroğlu, **Urartu Krallığı, Tarihi ve Sanatı**, İzmir (Tarihsiz), s. 16. Urartularda Ay tanrısı, **[Dingir 30] Otuz Gün Tanrısı** olarak geçer.

⁸ Şemseddin Günaltay, **İran Tarihi**, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 297.

paralarında Ay ve Güneş sembolleri bulunur.¹

Ay ve Güneş inancı *Anadolu*'da hemen bütün kültürlerde, hatta M.S. IV. yüzyıla kadar Hıristiyan inancı görüntüsü altında yaşamaya devam etmiştir.

Yunan Ve Frig Kültürleri: M.Ö. 1200'lerden itibaren *Anadolu* kıyılarında yerleşmeye başlayan *Yunanlılar*, kozmopolit *Anadolu*, *Bâbil* ve *Mısır* kültürlerinin etkisiyle, Ay tanrıçasını Selene, Güneş tanrısını Helios adlarıyla benimsemişler² ve onları insan şeklinde tasavvur etmişlerdir. *Perge*'de *Roma* döneminden kalma bir binada bulunan soffist** üzerindeki, iki çemberden sağdakinde Helios, soldakinde Selene'nin rölyefleri vardır.³

Helenizm döneminde, *Anadolu* ve *Yunan* tanrılarının bazıları iç içe girerek, birinin özelliğini diğeri yüklenmiştir. Meselâ, *Anadolu*'da Ay tanrıçası karşılıklarından biri olan *Yunan* mitolojisindeki *Artemis*'i⁴ sembolize eden figürler arasında, başında ortadan ayrılmış bukleli saçları olan ve omuzlarının arkasında hilâl (boğa boynuzunu çağrıştırır) vardır.⁵ Güneş tanrısı Helios ise, başı bir çember içinde ve saçları güneş ışınları gibi dalgalı olarak tasvir edilmiştir.

Hint-İran kökenli Güneş Tanrı Mitra, *Anadolu*'da güneş tanrısı Helios ile özleştirilmiştir. Tarsus'un inanç sisteminde önemli bir yere sahip olan Mitraizm'in, M.Ö. II. yüzyılda Kilikyalı gemicilerle *Roma*'ya taşındığı zannedilmektedir.⁶ Bu inancın en önemli belgesi olan boğayı öldürme [*tauroktoni*] sahnesini ihtiva eden mermer rölyeflerinde, Sivas ve Divriği dârüşşifâlarındaki görüntülerin aynısı, sağ üst köşede erkek olarak resmedilmiş, dalgalı saçlarıyla arkasından ışınlar saçan güneş tanrısı Sol Invictus, solda arkasında hilâl bulunan örgülü saçlı kadın başıyla sembolize edilen Ay tanrıçası Luna bulunur.⁷

Helios ve Selene tapıncını, Büyük İskender'den sonra [356-323] kurulan, *Yunan* kolonilerinden *Afgan-Özbek* sınırları içindeki *Aybanım* bölgesindeki eski *Yunan* şehrinde de görmekteyiz. Arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan tapınakta bulunan bir disk üzerinde Ay ve Güneş tanrılarını sembolize eden, hilâl ve çevresinde ışınlar

¹ Fernand Lequenne, **Galatlar**, Ankara 1979, s. 110-111.

² Pierre Levedan, **Dictionnaire Illustré de La Mythologie et des Antiquités Grecques et Romaines**, Paris 1931, pp. 599-601, 883-886; Tome IV, Deuxième Partie, pp. 1373-1386; Arza Erhat, **Mitoloji Sözlüğü**, İstanbul 1972, s. 168, 345.

** **Soffist:** Arkeolojide, geometrik veya bitkisel motiflerle bezenmiş ince-uzun şeritleri olan süslü malzemeye denir.

³ Arif Müfid Mansel, "*Perge'de Yapılan Kazılar ve Araştırmalar*", **Atatürk Konferansları IV**, Ankara 1971, s. 140; Petra Matern, **Helios und Sol, Kulte und Ikonographie des Griechen und Römischen Sonnengottes**, İstanbul 2002.

⁴ Arza Erhat, **a.g.e.**, s. 74.

⁵ Somay Onurkan, "*Perge Artemis Kabartmaları ve Artemis Pergaia*", **Belleten**, c. XXVIII, S. 129-132, Ankara 1969, s. 303-323; Elif Tül Tulunay, "*Anadolu'da Artemis ve Afrodite Arasındaki Benzerlikler*", **X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, c. I, Ankara 1990, s. 415-421.

⁶ Brian M. Sagan, "*Mitbra Kültü'nün Esrârı*", **Eski Dünya'nın Yetmiş Büyük Gizemi**, İstanbul 2002, s. 193-196; Fuat Aydın, "*Sır Dinlerinde Kurtuluş (Orfizim, Mitraizm ve Gnostizm)*", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 8/2003, s. 193-194.

⁷ Davit Ulansey, **Mitras Gizlerinin Kökeni**, İstanbul 1998, s. 13, 23, 25.

saçan güneş bulunur.¹

M.Ö. VIII. yüzyılda Trakya'dan Anadolu'ya göçen *Frigler*, Anadolu'daki Ay ve Güneş inancını benimsemişler; ay tanrıçası Men'i omuzlarından hilâl yükselen bir kadın, güneş tanrısını *Zavazios*'u dalgalı saçlarıyla, etrafa ışın saçan erkek olarak resmetmişlerdir. Friky'a'nın *Yunan* ve *Roma* hâkimiyeti altına girdiği döneme ait dinî abideler arasında, *Yalvaç*, *Sarayköy* ve *Ankara*'da *Men tapınakları* vardı.² İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan *Frigya* menşeli Gaios'a ait mezar taşı taşının ortasındaki insan kabartmasının başı üzerinde, büyük bir hilâl ve boşluğunda Güneş görülür.³

Roma İmparatorluğunda M.S. III. yüzyılda Ay Luna; Güneş Sol adıyla tapınma alanına girmiş ve Luna, Artemis/Diana'nın özdeşi olarak kullanılmıştır.⁴

Bütün bu saydığımız verilerin ışığında Ay ve Güneş tapıncının M.Ö. 3000'lerden itibaren *Mezopotamya*'da Ay'ın dişi, Güneş'in erkek tanrı olarak tasavvur edildiği, zamanla çevre kültürlerde değişik isimlerle yaşamaya devam ettiği görülmektedir.

İslâm Coğrafyası

Tarih boyunca her yeni inanç, bir öncekini ortadan kaldırırken, eskinin bazı yönleri, biçim ve nitelik değiştirerek yeni dinin içinde yaşamaya devam eder. Kitabî dinler dahi bundan kendini kurtaramamıştır. Yeni dinin prensiplerine aykırı olan eskinin bazı kalıntıları, "kitabını uydurulup", dinî metinlere dahi sokulmuştur.⁵ Bu gerçekten yola çıkarak, İslâm toplumlarındaki *Ay* ve *Güneş* kültürünün izlerini takip etmek mümkündür.

Ay ve Güneş kültürünün başladığı coğrafya üzerinde ortaya çıkan İslâm dünyasında, X. yüzyılda Basra'da ortaya çıkan, geçmişin bin yıllık evren anlayışını benimseyen, metinlerinde, Ay ve Güneş'i sembolik ve figüratif olarak kullanan *İhvânü's-Safâ* risâlelerinde, Güneş evrenin kalbi, Allah'ın göklerde ve yerdeki işâreti olarak görülür. Akıl, Allah'ın izni ile Güneş ve Ay'a hayat verir ve bunların izdivacından (Ay dişi, Güneş erkek) da bütün evren hayat bulur.⁶

Farsçanın etkisinde kalan Yakındoğu edebiyâtında, güzel kadınlara, Kamer, Mâhpeyker, Mehlika, Mehpâre... gibi Ay'la; erkeklere Hurşîd, Şems, Şemseddin... gibi Güneş'le ilgili isimlerin verilmesi, geçmiş inanç sisteminin kalıntısının İslâm kültüründeki yansımından ibârettir.

¹ Peter Levi, *Eski Yunan*, İstanbul 1987, s. 190-191.

² Afif Erzen, "*Men ve Augustus'un Ankara Mâbedi ile Olan Münâsebetleri*", **V. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Ankara 1960, s. 137; Bilge Umar, **Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi**, İzmir 1982, s. 153-154.

³ Afif Erzen, "Ay Tanrısının Adı ve Menşei Hakkında", s. 9.

⁴ Gerhart Fink, **Antik Mitolojide Kim Kimdir?**, İstanbul 1977, s. 129-130, 198, 218-219, 296.

⁵ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara 1954, s. 205

⁶ Seyyid Hüseyin Nasr, **İslâm Kozmolojisi Öğretisine Giriş**, İstanbul 1985, s. 48, 55, 89-90, 97, 183.

Türk-İslâm Sanatında Figürlü Plastik

Dinin reddetmesine karşılık, İslâm sanatlarında erken dönemde görülen ve Anadolu Selçuklularında para, mezar taşı, arma, dinî ve sivil mimarlık eserlerinde takip edebildiğimiz insan ve hayvan figürleri, genelde muska, tılsım, nazarlık gibi sembolik anlamlarda kullanılmış olup, Batılı anlamda heykel sanatını yansıtmaz.¹

İnsan figürünün sanat eserlerinde kullanılışı, araştırmacılar için üzerinde durulan bir konu olmuş, İslâm sanatındaki yansımaları ise, her zaman yoğun tartışmalara yol açmıştır. Özellikle Orta Asya ikonografisi ile Anadolu ikonografisi arasındaki akrabalık üzerinde durulmuşsa da,² inandırıcı sonuçlara varılamamıştır. Gerçekten de, Türklerin bir süre benimsedikleri Şaman inancı ikonografisi ile Müslüman Selçuklu ikonografisi arasında akrabalık kurmak pek kolay değildir. Selçuklu dönemi figürlü süslemeleri, Mezopotamya ve Anadolu'nun eski geleneklerinin devamı olarak görülebilirse de, bunların ilk anlamlarını koruduklarını kolayca savunulamaz.³

Anadolu Selçuklu sanatında iki yüz yıl kadar devam eden, bazen gerçekçi ayrıntularla, fakat çoğu kez sembolik anlatımlarla karşımıza çıkan figürlerinin Budizm, İslâm inançları ve yerel antik geleneklerle olan bağlantıları yanında Arap ve Asya kültür çevrelerinin farklı derinlikteki katkılarıyla ilişkileri tartışmaya açık kalmaktadır.⁴

Konumuz olan insan figürlerinden kadın ve erkek başları, Sivas ve Divriği dârüşşifâlarında olduğu gibi tek tek veya temsil ettikleri hayvanlarla *boğa/ay* ve *aslan/güneşle* birlikte kullanılmışlardır. Bu figürler mimari eserler yanında [Niğde Alâeddin Camii taç kapısında ayı sembolize eden örgülü saçlı kadın başı, Antalya-Burdur yolunda İncirli Han'da insan başı şeklinde güneş veya bunları sembolize eden aslan ve boğa figürleri... gibi], minyatür ve benzeri eserlerde de görülmektedir. Meselâ, 1094/1682 tarihli *Silsilenâme*'de, Hz. Muhammed'in yüzünün nıkâb ile örtülü madalyonun üst kısmının sağında *Güneş*, solunda ise *Ay* resmedilmiştir.⁵ Berlin Müzesi'nde korunan kıymetli taşlara dair *Havâssü'l-Abcâr ve'l-Nukûsibâ* adlı yazmada [No. 6212], bir karak taşı üzerinde, sağ elinde *Güneş*, sol elinde *Ay* bulunan bir kadın figürü vardır.⁶ Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere, antik medeniyet mitlerinin bir kısmı, İslâm dünyasında astrolojinin birer unsuru olarak kullanılmışlardır. Bunu destekleyecek, hatta kesinliğini gösterecek deliller, günümüzde Suriye sınırları içinde

¹ Doğan Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, İstanbul 2002, s. 6-7.

² İslâm sanatında insan figürünün önemli kaynaklarından biri, Horasan-İran yoluyla Emevî saraylarına giren, daha sonra Abbâsî sanatını etkileyen, bu yoldan Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu sanatına geçen, VIII-IX. yüzyıl Uygur duvar freskleri olduğu ileri sürülmüştür [Bk. Aydın Taşçı, "*Selçuklu Mimari Süslemesindeki Alçı ve Taş Kabartma İnsan Figürlerinin Köken ve Gelişimi*", *Vakıflar Dergisi*, S. XXVII, Ankara 1998, s. 47-49].

³ Rahmi Hüseyin Ünal, *Anadolu Türk Mimârisinde Tackapılar*, İzmir 1982, s. 114-115.

⁴ Selçuk Mülayim, *Değişimin Tanıkları*, İstanbul 1999, s. 133.

⁵ *Silsilenâme*, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Vakıfbank Kültür Hizmeti, Ankara 2000, s. 25; Sadı Bayram, "*Musavvir Hüseyin Tarafından Minyatürleri Yapılan ve Halen Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Mubafaza Edilen Silsile-nâme*", *Vakıflar Dergisi*, S. XIII, Ankara 1981, s. 261, 269.

⁶ Manfred Ullmann, *İslâm Kültür Tarihinde Maji*, İstanbul 1995, s. 353-354.

kalan XII. yy. İslâm mimarî eserlerinden *Cizre köprüsü*'ndeki, yedi gezegen ve sekiz burcu ihtiva eden yüksek kabartmalarla,¹ Metin And'ın, Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitolojisi adlı eserindeki bilgi ve minyatürlerdir.²

Tartışma

(Hemen her medeniyette olduğu gibi İslâm öncesi Orta Asya Türk toplumu inançlarında Yakın-doğu kültüründekinin tersine, Güneş kadın, Ay erkek olarak düşünülmüştür. Ayrıca Emel Esin'in, "Kün-Ay" konusundaki derin araştırmasında da görülebileceği gibi Ay ve Güneş daima basit çizgilerle ifâde edilmiş, hiçbir zaman insan sûretinde resmedilmemiştir.□ Dolayısıyla Anadolul Selçuklu dârüşşifâlarındaki insan figürlerinin, Orta Asya Türk inanışının yansıması olduğu iddiası doğru değildir.

(Yakın-doğuda Sumerlilerle başlayan ve yaklaşık 3500 yıl, Mezopotamya, Mısır, İran, Anadolu ve Asya'da; Avrupa'da Hıristiyanlığın benimsenmesine kadar çok geniş alanda, değişik adlarla, Ay'ın tanrıça, Güneş'in ise tanrı olarak kabulü, köklü bir inanç olarak yaşamıştır. Hatta Hıristiyan inancı içinde (boynuzlarıyla inek, *hilâl'i*, *hilâl* ise, doğurganlığı temsil ettiğinden, Hıristiyan sanatkarlar, Hz. İsa'nın doğum anını daima inekle birlikte resmetmişlerdir. Bu Hz. Meryem'in, atavik inancın kalıntısı, sembolü hilâl olan Sin'in yerine oturtulmasındandır⁴), bir süre varlığını devam ettirmiştir.

③ Mezopotamya ve Anadolu inanç sisteminin Güneş tanrısı ile Ay tanrıçası figürleri küçük varyasyonlarla, Sivas ve Divriği dârüşşifâlarında olduğu gibi, eserlerde, protokol gereği, daima sağda saçları güneş ışınları gibi dalgalı erkek, solda örgülü veya bukleli saçlarıyla kadın olarak resmedilmişlerdir.⁵

④ Binlerce yıl Anadolu kültürlerinde yaşamasına devam eden Güneş-Ay inancının sanat eserlerindeki yansımalarının sonucu, Mitra, Artemis, Selene, Helios, Men figürleri geleneğin devamı olarak aynen kullanılmış ve *İhvânü's-safâ risâleleri*, *Cizre köprüsü*, *Sivas*, *Divriği dârüşşifâları* ve diğer bazı mimarî eserlerde, *Silsilenâme*'de görüldüğü gibi Türk-İslâm sanatında da, değişik anlamda yaşamasına devam etmiştir.

⑤ Bu figürlerin Selçuklu dârüşşifâlarında bulunuşunu, Anadolu'da Ay tanrıçası

¹ Cizre Köprüsü üzerindeki alçak kabartmalardan Güneş ve Ay ile ilgili olanlarda, Aslan sırtında güneş diski, diskin içinde de yukarıya kaldırdığı kollarıyla güneşi tutan bir insan yerleştirilmiş sağ üst köşeye de güneşin astrolojik tanımını veren, "*el-Şemsü şerefe el-esede/ Güneş Aslan (burcunu) şereflendirir*", cümlesi yazılmıştır. Diğer bir panoda ise, boğanın sırtında hilâl ve hilâlin içinde onu kollarıyla tutan bir kadın resmedilmiş, sağ üst köşeye de, "*el-kamer şerefe ha es-Sevr/ Ay, Boğa (burcunu) şereflendirir*", yazılıdır [Ahmet Çaycı, *Anadolu Selçuklu Sanatı'nda Gezegen ve Burç Tasvirleri*, Ankara 2002, s. 60-61].

² Metin And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitolojisi*, İstanbul 1998, s. 306-353.

³ Emel Esin, "Kün-Ay", s. 313-359+Levha I-IX B ve açıklamaları.

⁴ Cahit Begenc, *Anadolu Mitolojisi*, İstanbul 1967, s. 74

⁵ Hasan Tahsin Uçankuş, *Bir İnsan ve Uygurluk Bilimi Arkeolojisi*, Ankara 2000, s. 379.

Men'in insanlara şifa vermesi ve sağlıklı kılması;¹ Mezopotamya'da Sin'in, şifalı bitkilerle ilişkisine inanılması;² *Frigya*'da Men'e adanan bazı adak taşlarında şifaya kavuşanlara ait organ tasvirlerinin bulunması ve Strabon'un, *Denizli*'de varlığını bildirdiği *Men Karus* tapınağı hekim okulunun varlığı,³ Roma döneminde Milet'de Helios ile Selene'nin havanın, ısının, ani ölüm ve vebâ gibi hastalıkların müsebbibi veya insanları hastalıklardan koruyucu oldukları inancı;⁴ Artemis'in Ay tanrıçasıyla özleştirilmesinden dolayı kadın-doğum tanrıçası oluşu gibi etkenler,⁵ Anadolu'da Ay ve Güneşin sağlıklı ilişkilerinin Türk-İslâm kültüründeki yansımalarından olduğunu düşündürmektedir.

⑥ Sivas dârüşşifâsı'ndaki kadın ve erkek figürlerinin etrafında, İslâm'ın temel ilkesi olan kelime-i tevhîd [*Lâ ilâhe illallâh Muhammedü'n-Resûlullâh*], yazılı olmasının izahı şöyle yapılabilir: Anadolu'da kurulan Türk devletleri o sırada yürürlükte olan Anadolu halklarına ait paraları kullanmışlar ve küçük değişikliklerle bunlara benzerini basmışlardır.

Artuklu ve Anadolu Selçuklu sikkelerinin büyük bir kısmı Roma ve Bizans özelliklerine uygun olarak tasarlanmış, bir kısmı ise Sasanî, Mezopotamya inanç ve kültürlerinden örnekler ihtiva ederler. Meselâ, Yunan mitolojisindeki Perseus'a ait kesik baş figürü (Artuklu sultanı Yavlak Aslan adına basılan sikkede), yarı insan-yarı at Kentaures (Artuklu sultanı İmâmeddin Ebubekr ve Nasireddin Artuk Aslan'a adına basılan sikkelerde), Mezopotamya menşeli güneş ve ay figürleri (Necmeddin İlgazi ve Cizre Atabeklerinden Muzaffer Mahmud'a ait sikkelerde), Artuklu sultanı Necmeddin İlgazi adına Mardin'de basılan sikkelerde [1293, 1299], güneş diskinin etrafında kelime-i tevhîd yazılıdır. Yine, Necmeddin Alpi'ye ait sikkede, ikizler burcunu sembolize eden çift insan figürlerinin etrafında *kelime-i tevhîd* yazılıdır. Verdiğimiz örneklerden anlaşılacağı üzere, Selçuklu dönemi Anadolu'sunda insan figürlerinin etrafında *kelime-i tevhîd*'i ihtiva eden figürlerin kaynağı birebir benzeri olan dönemin paraları olduğu görülmektedir.⁶

Yakındoğu kültürlerinde ortaya çıkmış *Güneş-Ay* inancına ait figürlerin, binlerce yıl sonra Anadolu coğrafyasında aynı inancın devamı olduğu, varlığını koruduğu düşünülmemelidir. Nitekim, Mezopotamya ve Orta Asya ikonografisinde bir anlam ifâde eden Hayat ağacı, Selçuklularda sembolik, bir süs unsuru olarak kullanılmıştır.⁷ XIII. yüzyılda şantiye görünümünde olan Anadolu'daki inşâ faaliyetlerine, ülkenin sanatçıları yetişemeyeceğinden komşu ülkelerden sanatçı akını olmuştu. Bu sanatkârların getirdiği motifler Anadolu'da yeni bir düzende sentez edilerek

¹ Pierre Levedan, **a.g.e.**, pp. 599-601; Afif Erzen, "*Ay Tanrısının Adı ve Menşei Hakkında*", s. 12.

² Aydın Sayılı, *Mısır ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, Ankara 1996, s. 416, 424.

³ Afif Erzen, "*Ay Tanrısının Adı ve Menşei Hakkında*", s. 13;

⁴ Strabon, *Coğrafya*, Anadolu [XII-XIII-XIV. Kitaplar], İstanbul 1987, s. 174.

⁵ Arif Müfid Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, Ankara 1971, s. 137.

⁶ Ahmet Çaycı, "*Selçuklu ve Artuklu Sikkelerinde Zodiak Tasvirleri*", **I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler**, c. I, Konya 2001, s. 207-218, 595-601.

⁷ Rahmi Hüseyin Ünal, **a.g.e.**, s. 114, 165.

karşımıza Selçuklu üslûbu olarak çıkmıştır.¹

Sonuç

Sivas ve Divriği dârüşşifâlarındaki kadın ve erkek figürleri, Mezopotamya ve Anadolu'nun binlerce senelik inançları arasında olan Ay ve Güneş tanrılarının, Yunan-Roma sanatında son şeklini aldığı haliyle, Selçuklular döneminde geçmişteki anlamını yitirerek, sembolik, astrolojik, dekoratif veya koruyucu bir tılsım olarak mimarî eserlerde rölyef olarak işlenmiş olduğunu düşünüyoruz.²

Medeniyet		Ay	Güneş
	Sumer	Nannar	Utü
	Babil	Sin	Şamas
	Mısır	İsis	Ra
	Arabistan	El-Makah	Yarhibol
	Fenike	Yariah	Hepat
Hitit	Huri	Kuşuh	Şimegi
	Hatti	Estan	Wuruşemu
	Luvi	Arma	Tiwatta
	Urartu	Otuz Gün Tanrısı	Şiuini
	Yunan	Selene	Helios
	Frigya	Men	Savazios
	Roma	Mensis	Sol

Yakındoğu ve Akdeniz Kültürlerinde Güneş ve Ay Tanrı İsimleri

¹ Semra Ögel, “Yaşam Biçiminden Süslemesine Anadolu'nun Selçuklu Çehresi”, s. 6.

² 1994 yılında ön çalışma olarak sunduğumuz bu görüşler [Bk. “Sivas ve Divriği Dârüşşifâlarındaki İnsan Figürleri”, IV. Millî Selçuklu ve Medeniyeti Semineri (Konya, 25-26 Nisan 1994), Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Konya 1994, s. 79-89], bu konudaki yeni yayınlarda yer almaya başlamıştır [Bk. Aydın Taşçı, “Selçuklu Mimari ve Süslemesindeki Alçı ve Taş Kabartma İnsan Figürlerinin Köken ve Gelişimi”, *Vakıflar Dergisi*, S. 27, Ankara 1998, s. 51-52].

Sivas Dârüşşifası Eyvanındaki Kadın-Erkek Figürleri
[Doğan Kuban, Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı]

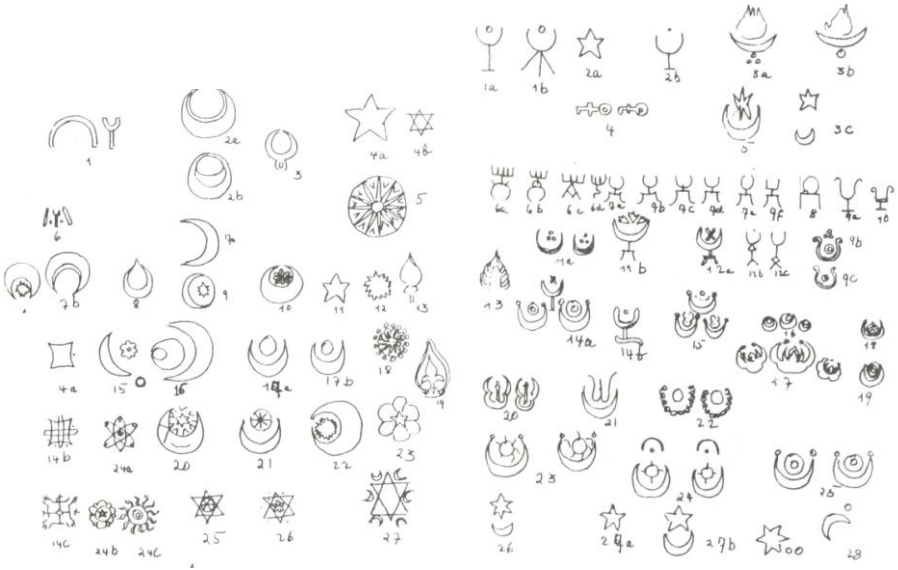

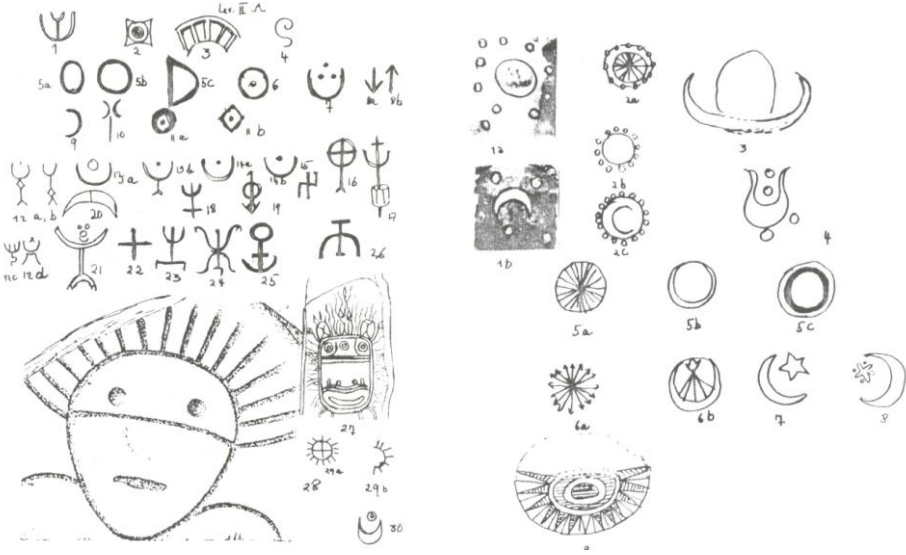
Sivas Dârüşşifasındaki İnsan Figürleri

Divriği dârüşşifası'ndaki İnsan Figürleri ve Bulunduğu Yerler

Orta Asya İkonografisinde Güneş ve Ay Sembolleri
[Emel Esin, "Kün-Ay", TTK. Ankara, 1972]

Asur Kralı Asarhaddon Portresini İhtiva Eden Rölyefte Güneş ve Ay Tanrılarının Sembolleri.

[Friedrich Karl Dörner, Nemrut Dağı'nın Zirvesinde Tanrıların Tahtları, Ankara 1990, s. 83]

Mezopotamya'da Ay tanrıçası Adına İnşa edilmiş Ziggurat

Nabonit Kabartması Üzerinde Güneş ve Ay Sembolleri
[Şanlıurfa Müzesi]

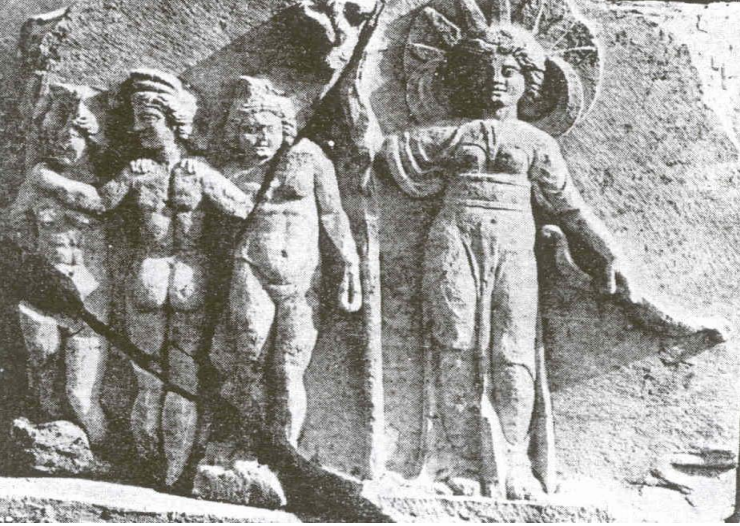
Petra'da Tanrıça Uzza'nın Rölyefi

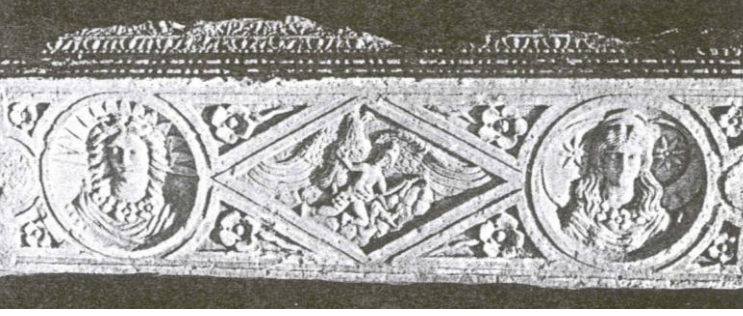
Soğmatar Örenindeki Kutsal Tepe’de Sin ve Şamas rölyefleri
[Cihat Kürkçüoğlu’ndan]

Yazılıkaya'daki Hitit Tapınağında Kutsal Hayvanı Aslan Üzerinde Arinna'nın
Güneş Tanrıçası.

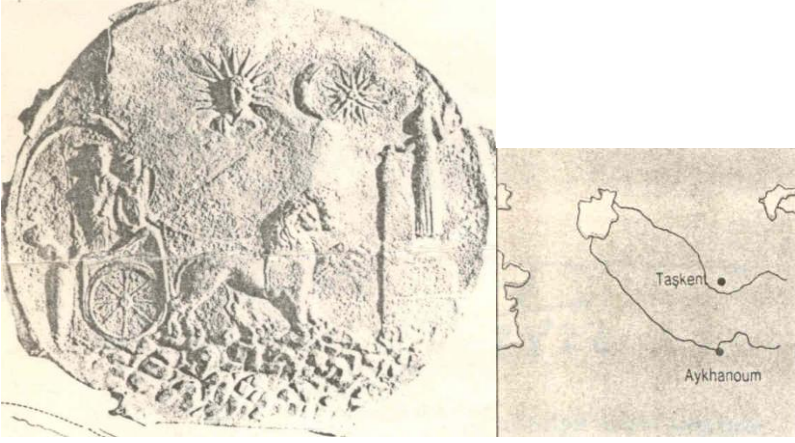
Perge, Artemis Kabartması
[Somay Onurkan'dan]

Perge'de Soffist Üzerinde Ay ve Güneş Tanrıları

Afrodisias Artemisi'nin Elbisesi Üzerinde Güneş ve Ay Tanrıları
[Helios ve Selena]

Ayhanum Harabelerinde Bulunmuş Helios Kabartması.
[Peter Levi, Eski Yunan Sanatı, İstanbul 1987, s. 190-191]

Mitrra Tapınaklarındaki Boğayı Öldürme Sahnesi'nde Güneş ve Ay Tanrıları

Güneş ve Ay tanrılarının Yunan ve Roma kültürlerinde
HELİOS / MEN INVICTUS VE SELENA / LUNA

[Charles Texier, Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi (Çev. Ali Suat),

Niğde Alaaddin Camii Cephesinde Ay Tanrıçası'nın Figürü.

Antalya-Burdur Arasındaki İncir Han Taçkapısındaki Helios ve Zoomorfik Sembölü Aslan

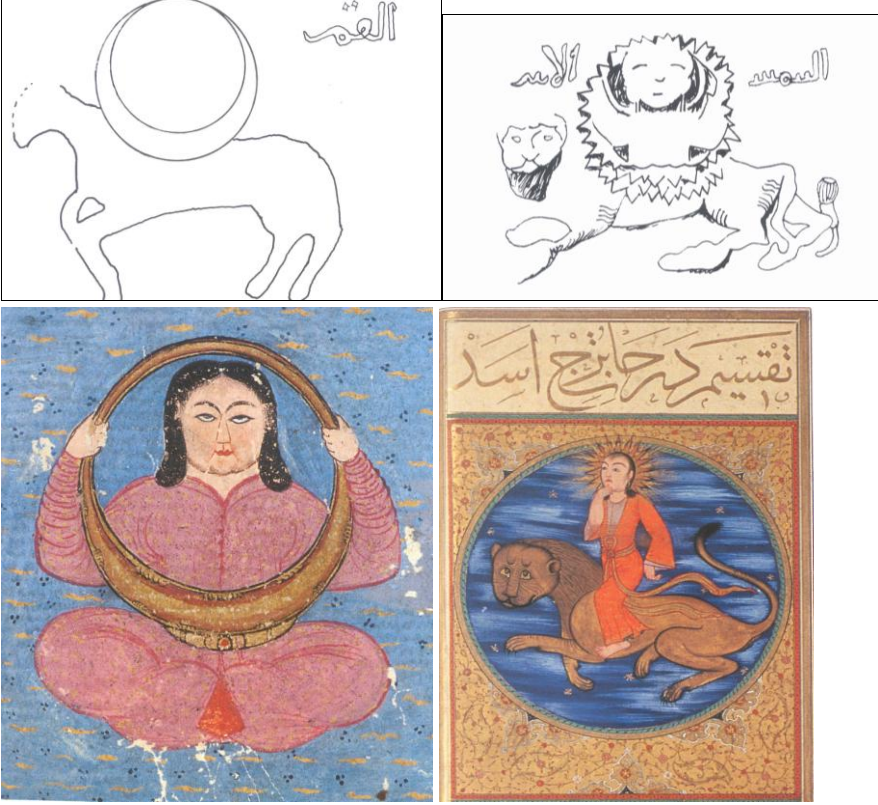
Selçuklu Dönemi Paralarında Güneş ve Ay Tanrıçaları

[Ahmet Çaycı, Anadolu Selçuklu Sanatında Gezegen ve Burc Tasvirleri, Ankara 2002].

Selçuklu dönemi Paralarında Güneş ve Ay tanrıçaları

[Ahmet Çaycı, Anadolu Selçuklu Sanatında Gezegen ve Burc Tasvirleri, Ankara 2002]

Güneş ve Ay Gezegenlerinin Sembolik İfadeleri

[Metin And, Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası, İstanbul 1998]

Silsilenâme’de Hz. Muhammed’in Mînyatürü ve üstte Ay ve Güneş sembolleri

[Sadi Bayram’dan]